9 класс Нохчийн мотт		
Карладакк хар.	**Талламан диктант**	**«Хьоме юрт» Ж.Махмаев рузманан хьесапаш аг1о77** Самаевлла н1аьнеш кхайкха юьйлаелча, хьалаг1аьттира Алхаст. Уьйт1а ваьлла х1окхоламаз оьццушехь, эвлаюккъерачу маьждигехь молла а кхайкхира. 1уьйренан тийналлехь ц1ена, мукъамехь декара цуьнан аз. Хьуьна йистера д1ахьаьжча, д1о-о лаха чохь гора Алхастан юрт. Х1окху меттехь, жа басенца дажа д1а а хоьций, охьахуура Алхаст тохара жималлехь. Аренаша юкъаерзийначу шен юьрте а хьоьжуш, хийла ойланаш йора цо. Х1етахьчул дуккха а хийцаелла юрт. Шоръелла, ков-керташ алсамдевлла. Делахь а, Алхастан юрт ю и, хьалха санна, дагна хьоме а, хьалха санна, дагна гергара а. Алхаст х1инца лаьттачуьра д1айолалуш яра буьрса хьун. Х1окху хьаннашца а дара Алхастан гергарло. Ерриге а, ала мегар долуш, жималла кхузахь пепнийн 1индаг1ашкахь а, Гуьмса ч1ожан басенашца кхуьучу кегийрачу хьаннашкахь а д1аяхнера Алхастан. ХIора т1улг, хlора дитт гергара дара кхузахь. Д1а б1аьрг мел тоьхначохь гуш долчу суьрташа хилларш-лелларш дагатуьйсура. Хьуьна йистера д1а Гумс-хи долчу агlор варша боьрзучу ворданан новкъа д1аволавелира Алхаст. Цунна къилбехьа б1аьлланган а, пхонан а орамаш юккъера схьадолуш шовда дара. (145 дош)
Чолхе-цхьанакхет тапредложенеш.	**Изложе-ни**	**«Доттагий»** Арахь яьллачу г1овг1анах а, тоьпан татанах а кхераделла берзан к1езий, шешан бена чохь цхьана сонах д1атебба дохкура. Царна топ тоха дегаза хеташ, вехха лаьттира Атби. Уьш кегий долу дела царах къахетара цунна. Уьш ца дойуш йита мегар доцийла а хууш, жа юккъе лилхинчу берзалоша каетташ дуьмеш даьхна уьстаг1ий шена гича, хеттарг дага а лаьцна, к1езийн з1уганна юккъе топ туьйхира Атбис. Делларг, дийна диснарг муьлха ду а хьожуш, пхий а к1еза дийра цо. Барза а далош метта веара и шиъ. Вало, Ваха, х1инца ц1а а г1ой, колхозан правленехь болчаьрга вайшиммо берзалой яйиний хаийта, шена луург хьажа вог1ур. Борз ерна уьстаг1-х1ума а ма йог1у вайшинна. Пайденна йоцчу яьллехь а, ас барзана т1ера ц1ока схъайоккхур ю, - аьлла, ша буха а сецна, Ваха ц1а хьажийра Атбис.

		Ткъа х1окху Барзина х1ун до вайша? - аьлла хаьттира Вахас. Шех къинхетам байта санна, г1ийла б1аьргаш керчадораж1аьло, шен ц1еяьккхича. Барза соьца ца 1ийча дер дац, чевнаш д1аерззалц, - элира Атбис. Шен т1оьрмиг а эцна, Ваха ц1ехьа волавелча, ц1ога а лестош, ц1ийзаш меттахделира Барза. Барза, хьо 1ад1ен деза кхузахь, цкъачунна, хьуо тодаллалц. Со кест-кеста вог1ур ву хьуна кхуза, - аьлла, коьрта т1е куьг а хьокхуш, Вахас ша хьаьстича, шега бохучух кхетча санна, Вахина т1аьхъа ца г1уртуш, Атбица сецира иза. Ваха ц1а вахара. Гуьйре шелъелча, жа колхозан ферме далийра Атбис. Борз ерна колхозо уьстаг1 а, ц1окарчех пачхьалкхо ахча а делира Атбина. Барза а, чевнаш д1а а йирзина, тоделла. Цхьана дийнахь кегийчу 1ахаршна х1ума ян хьуьнах вахара Атби. Иза дара 1ай. Цхьа а лар юй техьа берзан бена т1ейоьдуш аьлла, хьажа вахара иза. Амма иза, ло т1е а тесна, къайлабахнера. Т1ейог1уш цхьа а лар яцара. Берзан бен д1ашарбелла карийча, дукха хан йоццуш хилла дерг дага лоьцуш ойла еш а лаьттина. **ПЛАН** Берзан к1езий дайар. Ваха Атбис ц1а хьажор. К1ант ж1аьлега г1ийла хьажар. Барза тодалар. Берзан бен карор
ОГЭ синони-маш, омонимаш антони-маш	**Талламан болх**	**«Ирсе б1аьрхиш»** Х1инццалц д1адаханчу шен дахаран дерриге сурт дуьхьал х1оьттира Ахьъядан оцу миноташкахь. Х1ара ког а шершина, 1инах чувог1уш, кхуьнан кара еара цхьа жима колл. Иза карахь йолу куьг кегийра дегадора. Аьрру куьйго схьалаца бег1ийла х1ума лоьхура, амма кхо юьхьанца катоьхна т1улг, карара а баьлла, керчина 1инах чубахара. Охьакхаьчча цо даьккхина тата халла бен ца хезира Ахьъядана… Ког д1атасабала х1ума яцара… Ницкъ г1елбеллера. Дерриге а дег1ах шийла хьацар тоьхнера. Колл карахь йолу аьтту куьг кулла т1ерачу к1охцалгаша шина-кхаа меттехь хадийнера. Куьг а, пхьарс а ц1ийша дуьзнера, амма иза тергалдечохь дацара г1уллакх. К1антана вала ца лаьара, иза ца тешара шен дахаран т1аьххьара миноташ т1ех1иттина бохучух. … Ц1еххьана цхьана х1уманах кхераделла д1аиккхира

		хьоза. Ткъа оццу минотехь лакхара охьа, ц1ийша дуьзначу к1ентан куьйга т1ехула охьабеара беха, шуьйра, къорза бухка… (123 дош. Саракаев Хь. «Ирсе б1аьрхиш.») **Грамматически т1едахкарш.** *1. Синтаксически таллам бе:* 1-ра вариант 2-г1а вариант *1-ра предложени 3-ра предложени. (Ц.П.)* *2. Синтаксически таллам бе 4-чу предложенина. (Ч-Ц.П.)*
Чолхе-карара предло-жеш	**Сочинени**	**«Къинхетаме хилар»**
ОГЭ латтам (хенан, меттига, бахьанин, 1алашонан, бараман)	**Талламан диктант**	**«Борз.»** Ц1еххьана ша лелочух шекваьлла стаг санна, самаяхна ойланаш а, б1аьргаш а, саца а сецна, т1ехьа хьаьжира иза. Г1ан-набарх дуьхьал дог1уш долу сурт санна, гена а воцуш лаьтташ цхьа стаг хетавелира цунна. Баймарзас воьхна б1аьргаш д1ахьаббира, амма цу сохьтехь д1абиллира. Т1епаза вайра и стаг. Юха а шех ца тешаш леррина, охьатаь1на хьаьжира иза. Амма цхьа а вацара гуш. «Хьо кхеравелча, т1ехьа ма хьажалахь», -дагатесира Баймарзина жима волуш нанас шена дина хьехар. Г1отана уллохь болчу г1одамийн такхорах букъ тоьхна, д1ах1оьттира Баймарза … Г1ота уллохь яра х1инца. Ткъа ницкъ хилча, цу чу иккхина, уьстаг1 д1абахьа. Ма кхин х1ума ца оьшура Баймарзина. Цхьабакъду, Симбайн ж1аьлеша х1ара шайх волуьйтур ву бохург бакъ-м дацара. Сталина аьллера бохуш, ша Симбай ма ву, кхин къа ца хеташ, топ тухур волуш. Х1инца х1ун дийр ду ца хууш лаьттра Баймарза… (130 дош)
Даран суьртан т1етуху предложен еш.	**Изложе-ни**	**«Ден дозалла»** Ворх1 к1ант ву Даркешан. Ворх1е а – ден дозалла. Цуьнан г1орторaш. Ворх1е а – пепнаш санна, дог1маш долуш, болатах воьттича санна, онда. Х1уманах а б1аьргнег1ар тухур доцуш. Вухавер воцуш. 1уьргара текхарг а йоккхур йолуш, ч1арх-аьллий, шайт1ан ненан багара маха а бохьур болуш, майрий. Г1иллакхах вухур воцушший, яхь д1алур йоцушший. Иштта кхиийна уьш дас. Цо х1инца а олу шен к1енташка: «Хьалха а ма хила, т1аьхьа а ма хила. Шун меттиг юккъехь ю». Цкъа воккхахволчу Аьрзус, 1а а ца велла, хаьттира дега:

		– И юккъера меттиг х1унда хоьржу ахь тхуна, ва дада? Даркеш оьг1аз ца вахара оцу хаттарна. Тера дара цо и лардинчух. «Хьалха вийла 1еминарг массо а х1уманна т1ехь а хьалхара хила лууш хуьлу, т1ехьа сеца 1еминарг массо а х1уманна т1ехь а т1аьхьара хила лууш хуьлу. Хьалха валий, т1аьхьа висий стаг гуттар а караво. Муьлххачу а г1уллакхан коьрта йозалла шена т1еоьцуш ерг юкъ ю. И онда елахь, халкъан доь довр дац», – жоп делира Даркеша. Ден хьехар лардира к1енташа. Ц1агарица паччахьан салташна к1ело ян баханчохь а. Коьрталла ца къевсира цхьаьнцца а. Кхечаьрца цхьанийсса лийтира вежарий Хьарг1ий, Олхазаррий, Маккхаллий. Т1аьхьарчунна пхьаьрсах чов а йинера. Салтийн тоьпаш а йохьуш, Ц1агарин тоба ц1а йирзича, гихоша доккха са даьккхира… Цхьана Аружин юьхь т1ехь ца хаалора я хазахетар а, я халахетар а. Иза йоьллера шен кхузткъе итт шара чохь к1ентий кхерамечу новкъа а бохуш, уьш могуш-маьрша бухаберзаре хьежарх. Ворх1 к1ант ву Даркешин доьзалехь. Ворх1 к1ант – ненан ворх1 са. Цхьана деган эшарехь деттало и ворх1 са, цхьанна цатам хилча, берриге а кийра 1овжош, хазахетар хилча, кийрахь меттиг ца тоьуш… Кхо к1ант дена дуьхьал х1оьттира. Хьалха вистхилира кхааннах воккхах волу Хьарг1а. – Дада, тхо духадирзи, зен-зулам ца хуьлуш. – Бакъахьа хир ду, – к1ентийн б1аьра ца хьожуш, бен доцчуха жоп ло Даркеша. – Парг1ат хила. Нана йолчу боьлху к1ентий. – Нана, тхо духадирзи, могуш-маьрша долуш. – Некъан хьовзамах, юьхь1аржонах лардойла шу вайн Дала,– меллаша дека тийналлехь Аружин аз. – Д1адуьло, парг1атдовла. Воккхах волчу вешина Аьрзуна т1ебоьлху вежарий. – Тхо духадирзи, дагалаьцнарг кхочуш а дина. – Нахана хьалха корта охьабахийта меттиг-м ца йитина аш вайна? – хоьтту Аьрзус. – Ца йитина, – жоп ло Хьарг1ас. – Дика хир ду, – там хиларца боху воккхах волчу вашас. – Хьовса шайн г1уллакхе… (343 дош) (Л. Яхъяев «Гихойн Таймасха») **Хьесап:** 1. Ден дозалла.. 2. Ден хьехамаш. 3. К1енташа ден хьехар лардар.

		4. Аружин доьналла. 5. Дена дуьхьал х1оттар.
Хуттургаш йоцу чолхе предложен ех юкъара кхетам.	**Талламан болх**	**«Т1аьхьара гуьйре»** Гуьйре д1аяла герга яханера. Мокха пардо т1едижинчу лаьмнашкара охьа шийла мох хьаькхира. Дека хезаш олхазарш а дацара, амма наггахь т1ехъэккхаш полла-м хуьлура. Г1алахь даима а хьоькхуш мох бара, яьлла чан а яра. Декаш хьозий а дара, ткъа урам некъашкахь цкъа цхьанхьа ховшуш, цигара д1ахьовдий, кхечухьа ховшуш, лелаш кхокхий а дара… Курганов дукха лерина Бенога д1ахьаьжира, жимачу стаге ша т1едиллинарг кхочушдалур дуй-техьа талла воллуш санна. Бенос цунна т1ера б1аьрг д1а ца баькхира – сох теша мегар ду, хьуна, бохуш санна. Пакет схьа а эцна, аг1орхьа а ваьлла, Танигахьа хьаьжира иза. Цецваьлла висира иза: мел тера яра иза х1инца Ульяшевах, дикачу, хьомечу Ульяшевах… Шийла 1уьйре яра. Вокзалана гуо а баькхина, ураме ваьлла Бено, воьхна волуш хьалхахьа д1а а хьоьжуш, цхьана а маь11ехь сецира. Шелоно лергаш дахьадора, когаш шелбора… (125 дош. С.-Б.Арсанов. «Маца девза доттаг1алла.» Грамматически т1едахкарш. *1. Синтаксически таллам бе:* 1-ра вариант 2-г1а вариант 3-г1а вариант Ч-ЦП-на Ч-КП-на Х йоцчу ЧП-на.
Литературни меттан стилаш.	**Изложе-ни**	**«Доттаг1 вонехь вевза.»** …Новкъа д1авоьдуш, Ханпашина генара дуьйна гора некъа юккъехь д1а-схьа лелхаш долу к1анттий,йо11ий. И шиъ дара 1абдурахьманний,Маликий. -1овдал ма лела!Д1аяхийта со! Эхь ца хета хьуна соьца къийсавала!- ц1ог1а хьоькхура Маликас. -Ахь сайна дош даллалц-м йоьхуьйтур яц!Дийца,Малика, реза юй хьо ас бохучунна? –хоьттура 1абдурахьмана,пхьаьрсаш д1аса а тесна, некъа юккъе а х1оьттина… Оцу заманчохь царна т1екхечира говрахь вог1у Ханпаша. -Хьо х1унда йоьлху,Малика?-хаьттира цо, говра т1ера охьа а эккхаш. -Х1окхо д1аяха ца юьту-кх,- жоп делира Маликас -Боьршачу стагана бакъаха дац иштта осала лелча.Д1аяхийта иза шен новкъа,- элира Ханпашас 1абдурахьмане.

		-Иза хьан г1уллакх дац. Яхийта кхузара хьайн алаша,-т1ечевхира 1абдурахьман. -Х1ун бахара ахьа? Кхин цкъа а алал иза!-оьг1азе цунна т1еволавелира Ханпаша. -Хьуна хезнарг бахар-кх,-ч1ог1а ластийна т1ара туьйхира цо Ханпашина. -1ад1ехьа,1абдурахьман!Со лолда хьан, ца 1ен велахь,-мохь хьоькхуш,йоьхнера Малика. --Х1унда туьйхи ахь суна, ва 1абдурахьман? Со хьоьх лата г1ерташ ма вацара.Хьайга хаза аьлча *кхета мегар дац хьо?* -Дера туьйхира,хьоьх х1умма а эхь ца хеташ, айса юха а тухур долу дела,- шолг1а т1ара тоха дагахь, чуг1оьртира иза. Кхин д1а са ца тохаделира Ханпаше. -Дика ду делахь.Хаза аьлча хууш вацахь, д1аэца хьайна! Шен ницкъ ма-ббу буй тоьхна, 1абдурахьман кхоьссина д1авахийтира Ханпашас. Нийсса бертал воьжна 1уьллура иза лаьттахь, бетах жимма ц1ий а оьхуш.(В.Матиев) **План:** 1.Ханпашас тидам бинарг. 2.1абдурахьман шен дагахь дерг нуьцкъалла кхочуш деш хилар. 3.Ханпашина иза кхето лаар. 4.1абдурахьманан сонталла,осалалла. 5.Ханпашин собар. 6.1абдурахьманан цавашар,«цакхерар». 7.Нийса бекхам. 8.Хетий шуна Ханпаша оьзда а,майра а?
Синонимика стилистикан бух	**Талламан болх.**	**«Воккхачу стеган до1а»** Цхьа-ши г1улч йоккхуш,цецволий д1асахьожуш,т1аккха а масех г1улч йоккхуш,лелара воккха стаг. Пхоьазза т1ек1елдина хиллачу ц1еношна юххе а вахана,1асанна т1е а таь1на,сецира иза.Бомбанаша аьтта д1аяхийтинера кхузахь б1аьрга мел гуш йолу г1ишло. Т1аккха,лекха нохчийн холхозан куй д1а а баьккхина,киснара схьадаьккхина йовлакх коьртах хьаькхира цо. Арахь йовха яцара.Кхузткъе итт шо сов хан хир йолуш воккха стаг лаьттара дег1е дагар детташ… Ц1еххьана когаш чуьра са д1адаьлча санна,цхьа тамашийна охьалахвелира иза…Со сихха т1еволавелира.Со а гина,воккха стаг,шегара даьлла цхьа г1алат суна ца гайта г1ерташ санна,хьалаайавелира.Маршалла а хаьттина,дог лаза-м ца даьлла хьан,аьлла,хаьттира ас.

		-Х1ан-х1а!..Лаза сан дог дисина,моьттуш а ма вац со-м! -Х1окху ц1енош чохь 1аш гергара нах бара хьан? Воккха стаг,цхьа тамашийна соьга схьа а хьаьжна,д1авирзира…Шен б1аьрхиш суна ца гайта г1ертара иза. Дуккха лаьттира тхойшиъ,вист а ца хуьлуш… -Сан к1ентан х1усамаш яра кху чохь…Х1инца к1ант а вац,цунах йисина х1усамаш а яц… Т1аккха, куй д1а а тиллина,дег1 нисдеш д1а а х1оьттина,до1а дан х1оьттира.Ас т1аьхьара «амин» а олуш,дехха дира воккхачу стага до1а.(170 дош). Хь.Тухашев **Т1едилларш:** 1.Хьалхара предложени юьззина синтаксически къастае. 2.Айдаран,хаттаран предложенешна буха сиз хьакха.
Карладакк хар	**Шеран талламан диктант**	**«Ирча буьйса»** Иза дара гурахь. Базар д1аюьйхира. Шен хьешан, г1алаг1азкхичун, куьг лоцуш, 1одика а йина, итт-цхьайтта шо кхаьчна хир долуш волу шен к1ант юххе а хаийна, говра-ворданахь, ц1а ван новкъавелира Расу. Суьйре т1етаь1нера. Чубуза ц1ийбеллачу маьлхан з1енарша кхелина 1аьржачу мархийн йисташ, д1адийнчу аьчган басахь лепара. Цхьа байн хьекха болабелла мох т1аьхь-т1ьаьхьа ч1аг1луш лаьттара. Дерриг а 1алам меттахделира. Татанца лелхаш, борз санна уг1уш, шакарца ц1ийзаш, буьрса «дур» дара геннара дог1уш. Чехка йог1ура буьрса 1аьржа мархаш. Ц1еххьана, стигалара ластийна охьахаьхкича санна, оьг1азе тулг1ешца а боккхуш, дег1аца д1ахьулвира Расус шен к1ант. Нуьцкъачу дорцан ткъевнаца к1ур хьийзош, садоккхийла яйна, холчохь висира и щиъ. Некъ гуш бацара. Расу некъах тилира. Цхьа а ларб1ар йоццу, воьду аг1у билгалйоццу цу некъан хьесап дан ницкъ боцуш корта хьаьвзнера цуьнан. (131 дош)
Тема		**9 класс.** **Нохчийн литература**
"Нохчийн халкъан иллеш-кахь ненан васт"	**Сочинени**	**« Нохчийн фольклор »**

"Бештон дагна хилла чевнаш"	**Сочинени**	**«С-С. Бадуев»**
"Нохчийн лаьмнаш-кахь" поэми т1ехь авторан васт"	**Сочинени**	**«1. Ш. Мамакаев»**
"Даймех-кан т1амехь б1аьхочун майрал-ла"	**Сочинени**	**«1-Хь. Х. Хамидов»**

Нохчийн миеттан а, литературин а хьехархо: Эльдаров 1абдулкъах1иран 1аьрби